

Ali Şamil Hüseynoğlu

AZERBAIJAN MİLLİ BİLİMLER AKADEMİSİ

KAFKASYA'DA GAGAVUZLARIN YOK OLMA NEDENLERİ
THE REASONS OF THE EXTINCTION OF THE GAGAUZIAN IN CAUCASIA
ПРИЧИНЫ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ ГАГАУЗОВ НА КАВКАЗЕ

ABSTRACT

The Gagauzians are one of the nations being on their way to assimilation though they have schools, text-books, newspapers, journals, radio and TV stations, universities in their own language and get educated in mother tongue. As the result of assimilation policy during Russian occupation most of the people living in the cities or in the regions where other nations as well resided or the ones who were forced to settle in any region of the old Soviets speak Russian. The young Gagauzian generation who live in the Republic of Kazakhstan, North Caucasus, Bulgaria, Romania, Greece, Turkey and America can not speak their mother language. The children of the Gagauzians who were exiled during the years 1946-48 or who came to Azerbaijan to escape famine have almost lost their mother language. As a result of Russian assimilation policy, they had to communicate with the local people of Azerbaijan, Kazakhstan, Uzbekistan in Russian. However they belonged to the same language group. The sources denote that the Gagauzians had been living in the North Caucasus long before the exile and migration of 1946-48's. Later sources provide us with little information about their fate. The Caucasus still reminds of the museum of languages, nations and ethnic groups. Every morning a radio station in the Republic of Dagestan which belongs to Russian Federation greets the nations and ethnic groups in 32 languages and dialects. The number of nations and ethnic groups living in the region was prevailing in the Middle Ages. As the times passed some of the nations and ethnic groups exterminated. One of such nations is the Gagauzians. Though they exterminated they live in the toponyms, hydronimes and on people's memories.

Key Words:

Gagauzians in Azerbaijan, Caucasian nations, Pir of Komrat baba, Bucak communities and villages.

ÖZET

Gagavuzlar, ana dilde okulları, derslikleri, gazeteleri, dergileri, radyo ve televizyonları olmasına, üniversitede ana dillerinde okumalarına rağmen, yine de asimile olmaya yüz tutmuş halklardır. Çünkü Rusya işgali altında oldukları dönemde uğradıkları asimilasyon politikası sonucunda şehirlerde, başka halklarla karışık şekilde kasabalarda ve geçmiş Sovyetlerin herhangi bir bölgesinde yaşamak zorunda kalanlar Rusça konuşmaktadır.

Kazakistan'da, Kuzey Kafkasya'da, aynı zamanda Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Türkiye ve Amerika'da yaşayan Gagavuzların genç nesilleri de ana dillerinde konuşmamaktadırlar. 1946-1948 yılları arasında buldukları topraklardan sürülmüş veya büyük açlıktan kurtulmak için Azerbaycan'a göç etmiş Gagavuzların evlatları artık ana dillerini neredeyse unutmuşlardır. Rusya'nın yürüttüğü asimilasyon politikası sonucu Gagavuzlar Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'da yaşarken de yerli halklarla Rusça aracılığı ile iletişim kurmak zorunda kalmışlardır. Oysa onlar, aynı dil ailesine mensup dilleri konuşmaktadırlar

Kaynaklar, Gagavuzların 1946-1948 yılları arasında, sürgün ve göçten çok önce de Güney Kafkasya'da yaşadıklarını göstermektedir. Ancak onların sonraki durumları hakkında net bir bilgi mevcut değildir.

Bugün dahi Kafkasya, diller, halklar ve etnik gruplar müzesi görünümündedir. Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Cumhuriyeti'nde radyo her sabah 33 dil ve şivede halkları ve etnik grupları selamlamaktadır. Orta Çağ'da ise bölgede yaşayan halk ve etnik grupların sayısı çok daha fazlaydı, ancak yıllar geçtikçe bu halk ve etnik grupların bir kısmı yok olmuştur. Yok olan halklardan biri de Gagavuzlardır. Onlar yok olsa da, adları toponimlerde, hidronimlerde kalmış ve halkın hafızalarında yer etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler

Azerbaycan'da Gagavuzlar, Kafkasya halkları, Komrat Baba Piri, Bucak toplulukları ve köyleri.

Резюме

Несмотря на то, что у гагаузов есть школы, учебные пособия, газеты, журналы, радио и телевидение, университеты на родном языке, они принадлежат числу народов, находящихся на грани исчезновения. Это является политики ассимиляции России, деградацией в город, а также тем, что живя в тесном с другими народами они говорили на русском языке.

Молодое поколение гагаузов, проживающее в Казахской Республике, на Северном Кавказе, а также в Болгарии, Румынии, Греции, Турции плохо владеют родным языком. В 1946-1948 гг. дети гагаузов высланные в ссылку, или приехавшие в Азербайджан, чтобы спастись от голода, можно сказать совершенно забыли свой язык. Живя в Азербайджане, Казахстане, Узбекистане говорили на русском языке, несмотря на единую языковую группу.

Источники показывают, что проживание гагаузов на Южном Кавказе отмечено до ссылок, переселений 1946-1948гг. Но точных сведений об их дальнейшей судьбе нет.

И сегодня напоминает музей языков разных народностей и этнических групп. В Дагестанской Республике, связанной с Российской Федерацией каждое утро по радио на 32 языках приветствуют разные народы и этнические группы. В средних столетиях в этом регионе численность народов и этнических групп было значительно больше. С годами большинство из этих народов исчезло. В этом списке и гагаузы. Но они остались в народной памяти в топонимах, гидронимах.

Ключевые слова

Гагаузы в Азербайджане, Кавказские народы, Пир Комрат Баба, Бучагские племена и деревни

Giriş

Kaynaklara göre dünyada 5 bine yakın dil konuşulmaktadır (Dünya Halkları, 1998: 11). 20. yüzyılın başlarında ise bu rakam 7 bini geçmekteydi. Savaşlar, soykırımlar, kitlesel boyutlardaki bulaşıcı hastalıklar, güçlü devletlerin yaptığı asimilasyon politikaları ile bilimsel ve teknik ilerlemeler sonucunda halklar ve etnik gruplar ile onların konuştuğu dillerin sayısı hızla azalmaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan istatistiklere göre her yıl elliye yakın dil yok olmaktadır. 2008 yılını "Uluslararası Diller Yılı" ilan eden UNESCO'nun (Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü) 2013 yılı Mart ayında güncellenen "Tehlike Altındaki Diller Atlası"nda, mevcut 6700 dilin 2 bin 474'ü, adlarına, konuşulduğu bölgelere ve yok olma tehlikelerine göre listelenmektedir. 231 dil ise yok olmuş olarak kayıtlara geçmektedir.¹

İran İslam Cumhuriyeti'nde yaşayan Türklerden halk edebiyatı örnekleri derleyen araştırmacılar, her bir hikâyecinin ölümü ile sanki bir kütüphanenin yok olduğu sonucuna varırlar (Şamil 2000: 220). Zira orada yaşayan folklor (halkbilim) örnekleri zamanında ve profesyonelce derlenmediğinden, ölen her bir hikâyeciyle birlikte bir kütüphanenin verebileceği kadar bilgi de yok olmaktadır. Bu da dünya medeniyetinin bir parçasının yok olması anlamına gelmektedir.

Eski Sovyetlerde yaşayan Türk halklarından Kırımçaklar, Karaimler, Urumlular yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Çünkü onların hem sayıları hızla azalmakta, hem de gençliğin büyük kısmı ana dillerinde konuşmamaktadır. Bu konuyu araştıran Ukraynalı araştırmacı İrina Driga şunları ifade etmektedir: "Bu halkların dilleri bugün ölü diller sınıfına dahildir. Bu halklar yaşar, fakat ana dillerini kullanamazlar. Ne yazık ki, Karay ve Kırımçak tarihi ve kültürleri üzerine çalışan bilim adamları yapmış oldukları alan araştırmadaki sözlü halk edebiyatı örneklerini hemen Rusçaya çevirerek orijinalini vermeden yayımlamıştır." (Driga 2008).

Driga vd. araştırmacılar milletlerin ve halkların erime, diğer bir ifadeyle asimile olma sebeplerini belgelerle ortaya koyabilseler de, zamanın akışını durduramazlar. Karay ve Kırımçakların asimile olmasını, yok olmasını önlemek imkansızdır. Asimile olmanın ve yok olmanın iki şekli vardır: Bunlardan ilki, aynı soydan gelen halklardan birinin dilinin güçlenerek genel edebi dile, ortak iletişim aracına dönüşmesidir. Bu durumda diğer konuşma biçimleri lehçe ve şive şeklinde yaşayabilir. Bu süreç normaldir. İkincisi ise bir dilin, lehçenin, etnik grubun veya halkın, hiç bir soy ya da medeni bağlılığı olmayan güçlü bir halk tarafından zorla eritilmesi, yok edilmesidir. Bu durum ise tehlikeli addedilmektedir.

Eski Sovyetlerde yaşayan Türk halklarının çoğunun ana dilinde gazete, dergi, kitap, radyo ve televizyon programları vardır. Onlar az da olsa, anadilde eğitim alabilmekteydi. Maalesef bu durum dahi onların dillerinin yok olma tehlikesine engel değildi. Çünkü Rusya, işgal altına aldığı halkların ve etnik grupların dillerinin önce askeri, bilimsel ve teknik kollarını kurutarak onları yalnızca gündelik hayat konuşmasına dönüştürmekteydi. Güçlü propagandanın etkisi altında kalan gençler zamanla ailede ve günlük yaşamda da ana dilde konuşmaya gerek duymaz hale geldiler ve ana dillerini aşağılık kompleksi olarak değerlendirdiler. Böylece hâkim halkın dilinde konuşarak, onun dilinde yazılmış edebi eserleri okuyarak, kendi medeniyetinden, düşünce tarzından uzaklaştılar, onlar gibi düşünmeye başladılar ve onların medeniyetinin, dilinin, edebiyatının taşıyıcısına dönüştüler.

¹ <http://www.jinepsgazetesi.com/dunya-dilleri-birer-birer-yok-oluyor-12812.html>

Gagavuzlar, Kumuklar, Nogaylar, Karaçay-Malkarlar, Altaylar, Teleütler vb. Türk halkları da aynı durumu yaşamaktadır. Bu durum devam ederse, 21. yüzyılın sonlarında bu Türk halkları da, hiç bir dil ve soy bağlılıkları bulunmayan hâkim Rus dilinin, Rus medeniyetinin içerisinde eriyecektir. Günümüzde ansiklopedilerde, dilbilime ve etnografyaya dair kitaplarda Türk halkı olarak geçen Gagavuzların, Moldova, Ukrayna, Kazakistan, Kuzey Kafkasya, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Türkiye ve Amerika'da yaşadıkları, dindarlarının Hristiyanlığın Ortodoks (Pravoslav) mezhebine mensup oldukları ve sayılarının 200 bin kişiyi geçtiği kaydedilmektedir (Şamil 2011: 93). Halbuki Orta Çağ'da onların yayılma alanı çok daha geniş olmuştur.

1. Kafkasya'da Gagavuzlar'a ait toponimler

Diller, halklar ve etnik gruplar müzesine benzeyen Kafkasya, dünya haritasında çok küçük bir alandır. Yüzyıllar boyunca burada iletişim aracı Türkçe olsa da, her bir halk ve etnik grup kendi kimliğini ve dilini yaşatmayı başarmıştır. Ancak 19. ve 20. yüzyıllarda durum tamamen değişmiş, halkların ve etnik grupların "yok olması", "erimesi" hızlanmıştır. Alandaki halkların ve etnik grupların dillerinin, yaşam tarzlarının, bakış açılarının öğrenilmesine ilgi çoğalsa da, büyük yanlışlıklar yapılmıştır. Bu da azınlıkta olan halklara ve etnik gruplara ağır darbe vurmuş, onların yok olmasına, tarih sahnesinden silinmesine sebep olmuştur. Şöyle ki, alanda esasen İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik olmak üzere üç din ve bu dinlerin çeşitli mezhepleri hâkim olmuştur. Bilgisizlikten mi, yoksa emperyalist devletlerin yürüttüğü politikadan mı bilinmez, ancak bu üç din ve bu dinlere ait farklı mezheplere inanan azınlık halklar ve etnik gruplar Ermeni, Gürcü ve Müslüman olarak kaydedilmiştir. (Bunyadov 1986: 13)

Sonuçta Alban kilisesine bağlı olan halkların bir kısmı Gregoryan inançlı Türkler, Farsça konuşan Tatlar ve İbere-Kafkasya dilinde konuşan Udinler Ermeni, Ortodoks inançlı Türkler de Gürcü olarak tanıtılmıştır. Türkçe konuşan Urumluların (bu halkı Gürcüler *Berzen*, Rusça kaynaklar da yanlış olarak *Grekler* olarak adlandırmışlardır) Yunan, Farsça konuşan Yahudi Tatların (onlar da yanlış olarak yahudi, *yevrey* şeklinde adlandırmışlar) ise Yahudi oldukları telkin edilmiştir (Cavadov ve Hüseyinov 1999).²

Halklar ve etnik gruplar yok olsalar da, sahip oldukları kültür ve medeniyetin izlerinin yaşadığını unutmamamız lazımdır. Bazı halklar kaynaklarda Gregoryan inançlı oldukları için yanlış olarak Ermeni, Ortodoks oldukları için Gürcü olarak tanıtılmıştır. Kafkasya halklarını ve etnik gruplarını buna örnek verebiliriz. Son yıllarda yapılan araştırmalar Gregoryan inançlı halkların hepsinin Ermeniler (Haylar) olmadığını ispatlamıştır.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra esarete olan halkların, bağımsızlık elde etmelerinden yararlanılarak, tarihlerine ve medeniyetlerine dair oldukça değerli araştırmalar yapılmış ve bu araştırmaların yanı sıra kaynaklar da yayımlamaya başlamıştır. Bu da Arapçayı, Farsçayı ve eski alfabeyi bilmeyen, arşivlere gitme imkânı olmayan araştırmacıların işini kolaylaştırmıştır. Akademisyen Ziya Bünyadov ve tarihçi Dr. Hüsameddin Memmedov (Karamanlı) İstanbul'da Başbakanlık arşivinde tutulan, Azerbaycan tarihine ait kaynaklardan bir kısmını 1996 yılında Bakü'de Elm Yayınevinde Kiril alfabesi ile bastırmıştır (Bünyadov ve Memmedov 1996).

Adı geçen bu kitap bir vergi defteridir. 16. yüzyılın sonlarında Safevî ve Osmanlı devletleri arasındaki savaş 1590 senesi anlaşması ile son bulur. Safevîlerin Kuzey-Batı bölgeleri Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Yeni bölgede vergi toplanması için Osmanlı memurları yeniden nüfus kaydı yapmışlardır.

² <https://bextiyartuncay.wordpress.com/2013/01/10/qrabar-q%C9%99dim-erm%C9%99ni-dilidirmi/>

Bu kayıt defterlerinden biri "İrevan (Revan – A.Ş.) eyaletinin müfessel defteri"dir. Defterin 210. sayfasında İrevan eyaletinin Karni nahiyesinde *Gagvauz* adında bir köy olduğu belirtilmektedir (Bünyadov ve Memmedov 1996: 171). Daha sonraki zamanlarda ise bu bölge Safevî ve Osmanlı savaşlarında elden ele geçer. Osmanlılar bu bölgeyi tekrar zapt ettiklerinde, yani 1728 senesinde vergi defterini yenilerler.

Bölgenin tarihini öğrenen araştırmacı Aziz Alekperli şunları yazar: "İrevan eyaletinin müfessel defteri"nde (1590) Karni nahiyesinin Gagavuz köyü, İrevan eyaletinin icmal defteri"nde (1728) ise aynı nahie Kafavus köyü olarak kaydedilmiştir, lakin defteri yayına hazırlayanlar köyün adını doğru okuyamadıklarından 'Kafavus'tan sonra soru işareti (?) koymuşlardır. Köyde Hasan isimli kişinin tımarından devletin çeşitli vergiler şeklinde senede 3.000 akçe geliri olduğu da aynı alanda gösterilmiştir." (Alekperli 2002).

1828 yılında Rusya İrevan Hanlığı'nın işgalini sona erdirir. Bölgedeki durumu öğrenmek ve vergi toplanmasını sisteme oturtmak amacı ile İ. Şopen görevlendirilir. O, 1832 yılında görevini tamamlar, köy ve kasabaların listesini hazırlar (Alekperli 2002: 449). Listede Gernibasar iline bağlı "Kakavus" köyünün de adı geçer. Bu da "Revan eyaletinin müfessel defteri"deki "Kafavus" köyünün aynıdır.

Aziz Alekperli, Budag Budagov ve Giyaseddin Geybullayev'in Gagavuz toponimini Orta Asya Türklerinin dillerindeki "kale harabeliği" anlamında "kaka" sözünden ve Yunan dilindeki "us" ekinden oluştuğunu düşünmektedir. Buna göre, Gagavuz isminin her iki bileşeni de Türk dilindedir. Araştırmacının düşüncesi şöyledir: "...burada söz konusu *Gagavuz* (*gaga-uz*, yani 'ata uz', 'büyük uz') Türklerinin adıyla ilgili olabilir ve olmalıdır da. Batı Azerbaycan arazisinde Uz topluluğunun adı ile bağlı toponimlere ne kadar rast gelinmesi hakta bu kitabın birinci cildinde, Vedibasar bölgesindeki bazı köylerden (Kotuz, Kūsūs, Heyranus, Hakis vs.) konuşurken detaylıca bahsetmiştik. Bunun yanı sıra, bir daha toponimlerdeki *uz* bileşeninin bir kaç anlam taşıyabileceğini hatırlatmak isteriz: 1. Eski Türk topluluklarından olan Uz topluluğunun adını; 2. Yön, taraf anlamını; 3. Türk dillerindeki "dere" anlamını; 4. Çoğunluk bildiren ek gibi. Son olarak "İrevan eyaletinin müfessel defteri"nde (1590) Kavis adlı köyü, İ. Şopen de (1832) ise Kavusdar (Gavuslar –A.A.) isimli manastır da not edilmiştir ki, biz tüm bu toponimlerin aynı kökten olduğunu düşündüğümüzü bir daha hatırlatmalıyız." (Alekperli 2002: 449).

20. yüzyılda Türkler bu bölgeden kovulmuş ve Rusya'nın yardımı ile Ermenistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Bugün orada Gagavuz adında köy gösterilmez. Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da Kiril ve Mefodi Kütüphanesinde *Defteri-sicili-livayi-İrevan* adlı bir vergi defteri de mevcuttur (Bünyadov ve Memmedov 1996: 5). Bu belgeyi görmediğimiz için orada Gagavuz adında köyün olup olmadığından haberdar değiliz.

2. Bucak köyleri ve Bucak toplulukları

Gagavuzların Moldova Cumhuriyeti'nde toplu yaşadıkları bölge Bucak olarak bilinir. Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ondan fazla Bucak köyü vardır. Bu köylerin ekseri Gebele-Şeki-Selyan bölgesindedir. Oğuz ilinin Bucak köyü hakkında "Azerbaycan toponimleri Ensiklopedik lüğət" kitabında şöyle yazar: "Bucak-Oğuz ilinde köy, Baş Kafkasya dağlarının eteğindedir. Gerçek adı Bucak Daşağıl. 19. yüzyılda köy arazisinde Güllü Bucaklı adlı icma vardı. Bölündükten sonra bir kısmı Daşağıl köyü yakınlığında yerleştiği için Bucak Daşağıl, diğer hissesi ise Mukas köyü yakınlığında olduğuna

göre Mukas Bucak adlandırılmıştır. Köy Kozluçayın sahilinde yerleştiğine göre, “Kozlu Bucak” da adlandırılırdı. (Azerbaycan Toponimleri 1999:101)

Toponim, Bucak topluluklarının adı ile alakalıdır. Geçmişte Azerbaycan'da Bucak adlı 10'dan çok köy mevcuttur. Bucak etnonimi ile bağlı toponimler Kafkasya'da geniş bir alana yayılmıştır. 13. yüzyılda Moğollar, Kıpçakları Kuzey Kafkasya'da sıkıştırdıktan sonra bir bölümü, hem de Bucaklar Azerbaycan'a gelip yerleşmişler. Bucaklar kadim Türk dilli Bulgarların bir hissesi idiler. Dinyeper-Dunay nehirleri ile Karadeniz arasında Bucak adlı yerde yerleştiklerinden kadim Bulgarların bir kısmı bu adı kabul etmiş. O arazi Yunan kaynaklarında Okloss (künc, Bucak) adlandırılır. Toponimin yayılma alanı geniştir. Moldova arazisindeki Güneydoğu Bessarabiya düzü Bucak ovası adlanır. Türkiye'de aynı isimde yaşayış mıntıkası, rayon arazisinde Bucak nehri, İlisu köyünde (Kah rayonu) tabun tiresi var” (Azerbaycan Toponimleri 1999:101).

Resmi kaynakların kayda geçirdiği, Bucak, Yukarı Bucak, Aşağı Bucak, Kara Bucak, Kolgara Bucak gibi köylerden başka; Baş Daşağıl köyü yakınlarında Koca Bucak bulağı ve Koca Bucak Çemeni (Çayırı) gibi toponimler halkın hafızasında yaşamaktadır.

3. Folklor derlemelerim sırasında Gagavuzlar hakkında öğrendiklerim

2003-2004 yıllarında Şeki rayonunun Turan kasabasında alan çalışmalarım sırasında, çayhanede komşu masada çay içenlere “Gagavuz”, “Türkmen” diye şaka yaptıklarını duydum. Önce buna önem vermedim. Çünkü Azerbaycan'da yaşayan halkların yayılma sahası hakkında az çok bilgim vardı. Az sayıda Gagavuz'un da Bakü vep etrafında yaşadığını biliyordum. Hatta 1998 yılı Mayıs ayının onunda onlardan bir grubu toplayarak Gagavuz Cemiyeti kurma çabasına girdiysek de gerçekleştirememiştik. İkinci ve üçüncü kez kahvehanede Gagavuz, Türkmen konularını duyunca ilgimi çekti.

Birkaç ay sonra ise Bakü'de öğrencilik yıllarımda tanıdığım, gazeteci Akif Hacıyev'le görüşmemizde bana Gebele ilindeki Zizik ve Dizak köylerinde yaşayan “Türkmen”ler hakkında bilgi verdi ve bölgeye giderken oradan folklor örnekleri toplamamı tavsiye etti. Akif Bey Gebele ilinin Çarhane köyünde doğmuştu. Bölgeyi de iyi bilirdi. O, “Türkmenler” olarak bilinen etnik grubun etraf köylerle sıkı ilişki içinde olmadıklarını belirtti. Bu gün bile evlenirken “Türkmen” kızları ile evlenmeye önem verirler. Hatta münasip kız bulmadıklarında komşu köylerden değil, Berde'deki “Türkmenler”den kız alırlar. Akif Hacıyev'den duyduklarımın sonra bölgeye olan ilgim çoğaldı. Turan kasabasında duyduklarım da yeniden dikkatimi çekti.

Turan kasabasındaki kahvehanede Oğuz ilinin Baş Daşağıl köyünde yaşayanlara Gagavuzlar denildiğini kayda almıştım. Meseleyi açıklığa kavuşturmak için Baş Daşağıl köyüne gittim. Köyün çevresindeki mezarlıklarda mezar taşlarının çoğu toprağa gömülmüştü. Köyün aşağısında ise Hristiyan mabedinin yıkıntıları kalmıştı. Burada araştırma yapılmamıştır.

Köyün şimdiki sakinlerinin ekseri Kafkasya'da Rusya sömürgeciliğine karşı Şeyh Şamil'in başkanlığı ile 30 sene devam eden müridizm harekâtı başarısızlığa uğradıktan sonra, yani son 100-150 senede burada yerleşmişler. Hatta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra buraya göç etmiş aileler de var.

4. Komrat Dağı ve Komrat Baba Piri

Baş Daşağıl köyünde Hristiyanlık abidelerinin olması, burayı Müslümanların da ziyaret etmeleri, kışlağına Bucak denilmesi ve bunların yanı sıra Gebele İlinde Komrat Baba denilen dağ ve bu dağda aynı isimli ocak-pirin varlığının da dikkatimi çekmesi sebepsiz olmadı. Çünkü Gagavuzlar'ın toplu yaşadıkları Moldova'daki Gagavuz Yeri Özerk Vilayeti'nin merkezi Komrat şehri idi. Sovyetler Birliği döneminde dini

yerleri ziyaret etme yasağı olduğundan, Komrat Baba Piri üzerindeki bina da yıkılmıştı. Son yıllarda orada tamir işleri yapıldı. Tamir zamanında binanın eski mimarisi korunmamıştı. Sebebi ise bu işi profesyonellerin değil, amatörlerin yapması idi. Onlar tamiri kendi bildikleri şekilde yapmışlardı.

Komrat Baba Piri'ni esasen, çocuğu olmayan hanımlar ziyaret ederler (Azerbaycan Folklor Antalogiyası 2005 13: 502). Araştırmacı Metanet Abdullayeva, Gebele ilinin Mirzebeyli köyünde bulunan 70 yaşındaki Anahanım Ağayeva'dan "Komrat" efsanesini derlemiştir (Azerbaycan Folklor Antalogiyası 2005 13: 517). Efsanede Hz. Ali'nin (Dördüncü halife Ali Ebu Talib - A.Ş.) bölgede savaştığından, burada bir hanımla evlendiğinden, doğacak evladına hatıra olarak bir bilezik koyup gittiğinden bahsedilmektedir. Yedi sene sonra geri dönen Hz. Ali, Murat denilen bir çocukla karşılaşır. Çocuğun dik başlılığını beğenmez ve kızarak "Ko-Murat" diyerek ona sağ ayağı ile tekme atar. Çocuk gider dağın başına düşer ve orada büyük bir çukur meydana gelir. Hz. Ali oğlunu öldürdüğünü bilir ve pişman olur. O günden sonra o yer "pir" olarak ziyaret edilir.

Bu efsaneden, insanların Komrat sözünün anlamını unuttukları için onu böyle anlamlandırdıkları belli oluyor. Kırım'da, Türkistan'da ve özellikle de Karakalpakların yaşadığı bölgede Komrat toponimi geniş bir bölgeye yayılmıştır. Bu konuda Özbek ve Karakalpak araştırmacılarının ilginç makaleleri yayımlanmıştır.

Baş Daşağıl köyünün çevresi ve *bölgedeki Hristiyan abideleri dağıtıldığı için yazılı kaynak ve yahut mezar taşı bulamadık*. Buradaki eski Hristiyan mezar taşlarında isimler Hristiyan isimleri, soy isimler ise Türkçe adlar olsa idi eğer, Gagavuzlarla bağlılığın göstergesi olurdu. Bölgenin yaşlı sakinleri, 20. yüzyılın başlarında Otmannı köyünde ve başka köylerde yaşayan Hristiyanların, komşu Hristiyan köylerden farklı olarak, Türkçe konuştuklarını hatırlatırlar.

1926 yılında Bakü'de düzenlenen 1. Türkoloji Kurultayı'nda bildiri sunan Ermeni Türkiyatçılarından Açaryan "Akhalsik'deki 4 köyde, Nokha'daki 3 köyde yaşayan Ermeniler Türkçe konuşurlar." ifadesini kullanmıştır.³ Bu da, Kafkasya'nın farklı bölgelerinde Türkçe konuşan Ermenilerin 20. yüzyılın başlarına dek yaşadığına işaret eder.

Bölgede Hristiyan Türklerin yaşadığıyla ilgili olarak kaynaklarda da ilgi çekici bilgiler mevcuttur. Ne yazık ki, bunlar geniş araştırmalara tabi tutulmamıştır. Emir Timur'un Kafkasya'ya seferinden bahseden bir kaynağın parçalarını Aydın Memmedov Azerbaycan Türkçesine çevirmiştir. Arapça yazılmış ve Farsçaya çevrilmiş bu kaynağın yazarı İbn Arabşahdır. Aydın Memmedov'a göre, Emir Timur Şam'ı aldığı zaman kendisi ile Semerkand'a götürdüğü kişiler arasında yeni yetme İbn Arabşah da vardır ve Emir Timur'un ordusu ile birlikte Şeki'ye gelir. Salnamesinde de gördüğü olayları tarif etmiştir. Birkaç kaynağı karşılaştıran Aydın Memmedov *Ecaibül-megdur fi nevaib Timur* eserindeki "Şeki'ye Dair Bilinmez Bahisler" (Gelesen-Göresen kalesinde ve etrafında 1403 yılında gelişmiş olaylar hakkında bilgiler) makalesinde şunları yazar: "Şirvanşah Şeyh İbrahim'in tabirince yerli nüfus Gürcü değil, Tatar olarak bilinir. Bu zaman bizim için hikayelerdeki 'İbn Arabşah'ın salnamesindeki olayların atrifi kast edilmekte – A.Ş.' Gürcü sözleri millet değil, ümmet ve mezhep, yani Hristiyan –Ortodoks anlamında kullanıldığı" açıklığa kavuşur (Memmedov 2007: 7).

Tarihçi Sevda Süleymanova'nın "Albanya'nın Kuzeybatı Sınır Bölgesi Liniya-Ereti" adlı makalesi de (Süleymanova 2007: 56-74) konuya açıklık getirebilecek olgular bakımından zengindir.

³ <http://gunaz.tv/?id=4&vmode=1&slD=2566&lang=1>

Sadece orta yüzyıllarda, hatta 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında milliyet kavramıyla dini inanç kavramının aynı anlamda kullanıldığına şahit oluyoruz. Çoğu zaman ise dini inancın milliyeti gölgelediği gözlemlenmektedir. Halklar, ait oldukları milletin adı ile değil, mensubu oldukları dine göre adlandırılmıştır.

Sonuç

Orta Çağ'da insanlar dillerinden, etnik kimliklerinden ziyade dini inançlarına göre sınıflandırılmıştır ve vergiler de buna göre toplanmıştır. İslam dininin hâkim olduğu ülkelerde *caize* adlı bir vergi türü mevcuttur. "Can vergisi" de denilen bu vergi Müslüman olmayanlara uygulanırdı. Vergi aslında başka dinlerden olanlara ekonomik yolla baskı yaparak İslam'ı kabul ettirmek maksadıyla düşünülmüştür. Bütün dinlerde olduğu gibi İslam dininde de başka dinlerden olanların Müslümanlığı kabul etmelerine büyük önem verilirdi. Bu işin büyük sevabı olduğu defalarca vurgulanmıştır.

Lakin Orta Çağ'da, Müslüman olan hükümdarların hepsinin başka dinlerden olanların İslam'a yönlendirilmesine o kadar da önem vermediklerini görmekteyiz. Bunun sebebi de ekonomi ile ilgilidir. Böylece Gregoryan, Hristiyan, Yahudi vb. inançlı Türkler dahi İslam dinini kabul etmeye o kadar hevesli değillerdi. Ayrıca Müslüman olmadıkları için askerlikten de muaftılar. Böylece Kafkasya'da İslam'ı kabul etmiş bütün halklar ve etnik gruplar Müslüman, Gregoryan inançlı halk ve etnik gruplar Ermeni, Hristiyan inançlı halk ve etnik gruplar ise mezheplerinden bahs olunmadan Gürcü ve Yunan, Yahudi inançlı halk ve etnik gruplar ise Yahudi olarak tanınır ve not edilirdi.

19. yüzyılda milletleşmenin hızlanması, bazı küçük halkların ve etnik grupların dağılmasına, tarih sahnesinden silinmesine sebep oldu. Böylece Hristiyan ve Yahudi Türklerin bir kısmı İslam'ı kabullenerek soydaşlarıyla kaynayıp karışsa da, dini inancı güçlü olanlar dillerini unutarak ya Gürcüleştiler ya da Ermenileştiler.

Bölgede folklor derlemeleri yaparken Baş Daşağılı 79 yaşındaki Mehralı Semedov; Göybulahlı Âşık Donu, Çalılı Aşık Evek ve başkalarından da söz eder. Ermeni olarak tanıdıkları bu âşıkların esasen Türkçe okuduğunu belirtir. Araştırmacılar ise 300'den fazla Ermeni âşığın sazda Türkçe çaldığını, okuduğunu ve şiir yazdığını gösterirler. Maalesef bugüne kadar onlardan hangisinin bugün Ermeni olarak addedilen halktan olduğuna, hangisinin Hristiyan Türkü olduğuna açıklık getirilmemiştir.

Yalnızca Azerbaycan'da değil, Kafkasya'nın farklı bölgelerinde de Gregoryan inançlı Türkler yaşamış, ancak 20. yüzyılda asimile edilerek Ermenileştirilmiştir. Bu konuda Ermeni kaynaklarında da yeterince bilgi mevcuttur. Biz burada konu üzerinde uzunca durmadan bir kaynak göstermekle ana konumuza geçeceğiz. 1926 yılında Bakü'de düzenlenen 1. Türkoloji Kurultayı'na, Erivan'dan Ermeni profesör Raçiya Yakovlecıç Açaryan da katılmıştır. Raçiya Açaryan, bildirisinde, Gürcistan Cumhuriyeti'ne bağlı Ahalkakı'de 4 köyün, Noha'da ise 3 köyün kendilerini Ermeni olarak adlandırsalar da, istatistiklerde Ermeni olarak kaydedilseler de Türkçe konuştuklarını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra birçok yerde Ermeni harfleriyle Türkçe yazılar, kitaplar, belgeler olduğundan ve birçok Ermeni şairinin Türkçe şiir yazdığından bahseder.⁴ Raçiya Açaryan tespitlerini uzak geçmişe, orta çağlara değil, 1926 yılının istatistiklerine dayandırır. Onun söylediklerinden sadece 50-60 yıl sonra bölgede Türkçe konuşanlar da, "Ermeni harfleri ile Türkçe yazanlar" da Sovyetlerin tepkileri ve Gregoryan kilisesinin etkileriyle Ermenileşmiştir.

⁴ <http://gunaz.tv/?id=4&vmode=1&slD=2566&lang=1>

Son zamanlarda araştırmacılar, Gregoryan ve Ortodoks Türklerin asimile olarak Ermeni'ye, Gürcü'ye ve Yunan'a çevrilmesi hakkında çeşitli teoriler ve kaynaklar ortaya koymuşlardır. Bize göre, Orta Çağ'da insanlar ve halklar milletlerinden ziyade dini inançlarına göre sınıflandırılmışlardır. Vergi belgelerinde de bunu açıkça görmemiz mümkündür. Görünen o ki, Orta Çağ'da Gregoryan inancına bağlı olan bütün halklara Ermeni, bugünkü Ermeni denilen halkın soy kökünü teşkil edenlere ise Hay denilmiştir. Milletleşme sürecinde ise kiliselerin ve hükümet siyasetinin baskısıyla soy köklerinden koparak onlarla aynı inançlı halklara dönüşmüşlerdir.

Kafkasya halklarının, özellikle etnik grupların dinî inançları hakkında ciddi araştırmalar yapılmadığından, Hristiyanlığın Gregoryan mezhebine inananlar Ermenilerle, Ortodoks mezhebine inananların büyük bir kısım ise Yunanlarla (Grek) ve Gürcülerle aynılaştırılmıştır. Ortodoks inançlı Gagavuzların, Çuvaşların ve bazı Tatar toplumlarının Türk kökenli oldukları, dillerini ve medeniyetlerini korudukları malumdur. Bu da, Hristiyanlığın başka mezheplerine inanan Türklerin de tarihlerine yeniden göz atılmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Bu durumda, Türkçe çalan, okuyan Ermeni âşıkları listesine eklediğimiz âşıkların pek çoğunun Gregoryan Türkler, Yunan (Grek, Urumlu) dediğimizin büyük bir kısmının ise Ortodoks Türkler olduğu ortaya çıkacaktır.

Bölgedeki toponimlerin Gagavuzların yaşadıkları bölgedeki adlar ile uyuşması, burada yaşayanlara şaka yollu da olsa, *Gagavuz* denilmesi, 20. yüzyılın başlarına dek burada Hristiyan Türklerin yaşadığının göstergesidir. Bu da yeni araştırmalar için ipucu olabilecek niteliktedir.

Kaynaklar

Azərbaycan Toponimləri. Ansiklopedik Luğə. (1999). Azərbaycan Ansiklopedik Neşriyat Birliyi. Bakü.

Azərbaycan Folkloru Antologiyası (2005). *Şeki-Zaqatala Folkloru* (Tertibçiler: prof, f.e.n. İsrafil Abbaslı, f.e.n. Oruc Eliyev, f.e.n. Metanet Abdullayeva). Seda. Bakü.

Alekberli, Aziz (2002). *Gerbi Azərbaycan. İkinci kitab, Zengibasar, Gernibasar ve Kırkbulak Mahalları.* Ağrıdağ. Bakı.

Буниятов З.М. (1986). *Несколько замечаний по поводу этнических процессов в Ширване (до первой трети XIII века).* Доклады Академии Наук Азербайджанской ССР. т. XIII.

Bünyadov, Ziya ve Memmedov (Qaramanlı), Hüsameddin (1996). *İrevan Eyaletinin İcmal Defteri.* Elm. Bakü.

Cavadov, Q I mşah ve Hüseyinov, Rauf (1999). *Udinl r.* Elm. Bakü.

Driga, İrina (2008). *Kaybolan Etnik Gruplar.* Kiev.

Dünya Halkları (1998). *Tarihi Ansiklopedik Malumat Kitabı.* Azərbaycan Ansiklopedisi. Bakı: NPB.

Hüseyinoğlu, Ali Şamil (2007). Azərbaycan'da Gagavuzlarla ilgili kaynaklar. *KBATEK KIV Uluslararası Edebiyat Sempozyumunun (6-10 Ekim 2007) Bildirileri.* Kişinyov.

Memmedov, Aydın (2007). "Ecaibül-Meqdur Fi Nevaib Timur" Eserindeki Şekiye Dair Namelum Behsler. (Gelesen-göresen qalasında ve etrafında 1403-cü ilde baş vermiş hadiseler barede melumatlar), *Elm qezeti, 30 oktyabr,* sayı 33-34(840-841).

Süleymanova, Sevda (2007). *Albaniyanın Şimal-Qerb Serhed Bölgesi Liniya-Ereti.* Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası Tarik İnstitutu Elmi eserleri. Bakü. C. 20.

Şamil, Ali (1998). *Azerbaycan Gagauzları*. ali-shamil.tr.gg

Şamil, Ali (2000) Ali Kamalının toplayıcılık ve araştırıcılık fealiyyeti. *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tedkikler, IX. Kitab*. Bakü.

Şamil, Ali (2011). *Uyğur, Gagauz, Quzey Kafkasya Türklerinin Folkloru ve Edebiyatı*. Nurlan. Bakü.

Tuncay, B xtiyar. <https://bextiyartuncay.wordpress.com/2013/01/10/qrabar-q%C9%99dim-erm%C9%99ni-dilidirmi/>).

<http://gunaz.tv/?id=4&vmode=1&SID=2566&lang=1>

<http://www.jinepsgazetesi.com/dunya-dilleri-birer-birer-yok-oluyor-12812.html>